

УДК 37.034-057.874

Шагай Н.М., Рівненський державний гуманітарний університет

Шагай Н.М., Рівненський державний гуманітарний університет

Структура моральної вихованості молодших школярів: теоретичний аналіз

У статті аналізується структура моральної вихованості молодших школярів, розглядаються змістові компоненти моральної вихованості, умови її формування.

This article examines basic components of junior pupils moral breeding, clauses and particularities of its shaping.

Наше суспільство знаходиться на порозі кризи, яка зумовлена зростанням бездуховності, насильства, злочинності, різким загостренням взаємовідносин між батьками та дітьми. Вирішити дану проблему можливо через створення оптимальних умов для покращення виховного впливу на підростаюче покоління.

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує моральне виховання дітей, в основі якого лежать принципи християнської моралі: любов до свого Творця, до ближнього, правда, справедливість, милосердя, доброта, працелюбність та інші.

У Концепції національного виховання, а також у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що одним із пріоритетних напрямів реформування виховної системи у сучасній школі є утвердження принципів загальнолюдської моралі [6; 8]. Таким чином, бачимо, що саме моральне виховання займає одне з головних місць у виховній системі підростаючого покоління. Результатом виховної роботи педагога має стати моральна вихованість школярів.

Теоретичні основи моральної вихованості учнів, з'ясування її змісту та головних компонентів мають місце в працях І.Беха, С.Максименка Л.Божовича, О.Киричука, Г.Костюка, В.Котирла, Б.Кобзара, М.Красовицького, Ю.Приходька, Ю.Руденка. Зокрема, І.Бех, С.Максименко зазначають, що моральну вихованість визначають сформованість моральних якостей, переконань [5, с. 3].

Розробляються методологічні аспекти морального виховання (Т.Андреєва, Р.Бернс, А.Бойко, Д.Бех, С.Максименко, О.Киричук та інші), досліджується його практична реалізація (В.Гаврилов, А.Донцов, В.Євдокимов).

Змістовну характеристику учнів молодшого шкільного віку в аспекті морального становлення знаходимо в працях Г.Костюка, А.Люблінської, О.Скрипченко, Л.Долинської, З.Огороднійчук, Т.Грибосєдової, А.Зосимовського, І.Беха, С.Максименка, Г.Іванової та інших.

Активно обговорюється дана проблема на сторінках психолого-педагогічних журналів (І.Бех, О.Матвієнко, М.Іванчук, Т.Гризоглазова, В.Салко, Р.Павелків та інші). Всі вони з позиції теорії та практики розглядають особливості морального виховання дітей. Однак слід зазначити, що більшість з названих науковців поглиблено досліджують один із аспектів морального виховання школярів.

Таким чином, проведений нами аналіз наукових досліджень та публікацій показав, що дана проблема знайшла висвітлення у багатьох джерелах: з'ясовано зміст та методологічні засади, визначено критерії та показники моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку. Однак надалі залишається невизначеним взаємозв'язок структурних компонентів моральної вихованості та особливостей їх формування у молодшому шкільному віці.

Предметом аналізу у даній статті є структура моральної вихованості молодших школярів.

Завдання дослідження: з'ясувати структурні компоненти моральної вихованості, умови та особливості її формування у молодшому шкільному віці.

Одне з найважливіших місць у системі виховання підрастаючих поколінь, як уже зазначалося, посідає моральне виховання, під яким розуміють планомірний, цілеспрямований процес організації та стимулювання різнобічної діяльності учнів, їх спілкування, спрямований на оволодіння школярами моральною культурою, яка визначає ставлення школярів до навколишнього світу [2, с. 368].

Варто наголосити на тому, що науковці тлумачать зміст та завдання даного напрямку виховання по-різному, з чим, на нашу думку, і пов'язана розбіжність при визначенні основних складових моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку.

Зокрема, В.Демиденко та В.Перепелиця зазначають, що "моральне виховання – це планомірний, цілеспрямований вплив на морально-емоційний розвиток людини через організацію умов, в яких формуються її духовна, емоційна, світоглядна сфери та поведінка відповідно до моралі суспільства і загальнолюдських морально-етичних цінностей" [9, с. 8].

Крізь призму впливу соціальних факторів на розвиток школярів розглядає процес морального виховання О.Матвієнко. Вона зазначає, що "моральне виховання особистості – це складний і багатогранний процес, який включає педагогічні та соціальні впливи" [7, с. 29].

Головним завданням морального виховання, на думку Г.Іванової, є засвоєння моральних цінностей.

М.Фіцула пов'язує цей процес із "формуванням стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності" [10, с. 257].

Психологи О.Скрипченко, Л.Долинська зазначають, що процес морального виховання безпосередньо "спрямований на оволодіння школярами моральною культурою" [2, с. 368].

Моральний розвиток особистості проходить три стадії (за американським психологом Л.Кольбергом). На доморальному рівні дитина виконує вимоги, боячись покарання. На конвенційному рівні дотримання норм моралі визначається намаганням належати групі, суспільству, відповідати їх вимогам з метою самозбереження. Третій рівень морального розвитку автономний: людина самостійно обирає моральну поведінку, бо переконана, що жити їй потрібно згідно норм, прийнятих нею добровільно.

Вітчизняна психологія і педагогіка трактують процес морального розвитку аналогічно.

Відмінністю є те, що розвиток розуміють не як спонтанний, генетичний рух, а як результат соціального і педагогічного впливу.

Зміст морального виховання учнів передбачає утвердження принципів загальнолюдської моралі – правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей на національному ґрунті, він зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його моральності. З огляду на ці чинники завдання морального виховання в навчально-виховних закладах – формування національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки.

У процесі морального виховання особливого значення набув особистісно орієнтований підхід, коли в центрі виховного процесу знаходяться інтереси дитини, її потреби та можливості.

Необхідною умовою морального становлення особистості є системний підхід, який передбачає розгляд цілісного багаторівневого, ієрархічного, взаємозалежного, детермінованого відкритого процесу в його постійному розвитку й саморозвитку.

До найважливіших принципів морального виховання учнів належать: гуманізація та демократизація виховного процесу; самоактивність й саморегуляція; системність; комплексність і міждисциплінарна інтегрованість; наступність та безперервність; культуровідповідність; інтеркультурність.

Таким чином, моральна вихованість особистості передбачає сформованість таких компонентів: моральні знання, моральні переконання, моральні почуття, моральні цінності, моральна спрямованість поведінки, моральні звички, моральні якості, моральна свідомість та моральна культура.

Зокрема, процес засвоєння моральних знань дітьми молодшого шкільного віку головним чином залежить від навчання їх правильному сприйманню моральної ситуації, адекватної оцінці моральних вчинків, розумінню моральних мотивів. Разом з тим необхідно враховувати залежність між правильним розумінням моральної ситуації і вмінням школярів співпереживати, співчувати, тобто слід виховувати особистісне ставлення до тих чи інших моральних явищ, вчинків. Це, в свою чергу, є необхідною умовою виховання у дитини одного із важливих механізмів переконань – моральної потреби діяти відповідно до засвоєних моральних норм і принципів.

Моральні знання молодших школярів виконують функцію регулятора моральної поведінки. Вони представлені на таких рівнях: уявлення (в яких відображені лише зовнішні ознаки предме-

тів); поняття (в яких є лише істотні ознаки явищ).

Важливою умовою розвитку моральних знань, на думку О.Скрипченко, є позитивні зміни в їх мисленні. В цей період формуються нові операції мислення – аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Поняття, судження мають якісно іншу будову. Все це справляє позитивний вплив на формування моральних переконань у молодших школярів [2, с. 385].

Головною передумовою формування у дітей елементів моральних переконань є сформованість у них моральних почуттів.

Моральні почуття – запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості, які лише тоді стають компонентом моральних переконань особистості, коли вони виступають внутрішнім стимулом до моральної поведінки. Тому одним із головних завдань виховної роботи в навчально-виховних закладах є виховання мотиваційної основи моральної поведінки.

У моральному вихованні необхідно враховувати гуманістичну ідею про те, що в людині від природи закладено прагнення до добра, правди і краси. Саме тому моральне виховання учнів має забезпечити формування в них системи моральних цінностей, які повинні стати частиною характеру людини на основі моральних почуттів. Їх засвоєння, зокрема, спрямоване на пізнання громадсько-ціннісних норм поведінки, їх усвідомлення та прийняття відповідного рішення [4, с. 65].

Шляхом активного становлення системи цінностей у школярів виробляється стійка суспільна позиція особистості, яка формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах. Таку позицію ще називають спрямованістю моральної поведінки.

На даному етапі молодший школяр вчиться підкоряти свою поведінку певним правилам, хоча виконання елементарних моральних норм не свідчить про їх засвоєння, оскільки, поперше: часто це лише пристосування до вимог дорослих, прагнення уникнути покарання і отримати нагороду; по-друге: в цей момент часто не відбувається усвідомлення моральної норми.

Дитина легше усвідомлює вчинки та мотиви інших людей, ніж свої власні. Навчаючись бачити добро у вчинках інших, починає розуміти провідний мотив моральної діяльності.

Молодшим школярам властива невідповідність між знаннями моральних норм і поведінкою. Це вікова особливість дитини, котра ще тільки вчиться орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, зіставляти свої уявлення з дійсністю, реальними вчинками, конкретною поведінкою.

На основі моральної поведінки формуються моральні відносини дітей, які характеризуються такими особливостями: вони не ґрунтуються на

осмислених, конкретних і системних знаннях; відносини між дітьми полярні і безпелаяційні; прямолінійність оцінних суджень – характерна риса відносин молодших школярів; дії дітей ще залишаються імпульсивними. Часто вони правильно визначають своє ставлення до доброго чи поганого, проте не діють у відповідності до наявних у них знань і сформованих відносин.

Основна причина розбіжності знань, переконань та дій полягає в тому, що школярі ще не вміють керувати своєю поведінкою, переводити думки і почуття в дії. Тільки практикування, вправлення дітей у відповідних діях може перетворити ці дії в звичку, в образ дії, що відповідає поняттям і моральним відносинам.

Моральні звички – корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Звички як стереотипні дії, що визначаються зміцнілими потребами дітей, дають їм змогу без великого нервового напруження виконувати дії, які відповідають засвоєним знанням і оціночним відносинам. Лише через формування звичок моральної поведінки, в основі яких лежать доступні дітям моральні поняття і моральні почуття, можна виховати довірливу поведінку дітей, які діють у будь-яких життєвих ситуаціях відповідно до сформованих моральних переконань.

У дітей вже починає формуватися власне моральне “крredo”, воно набере сили пізніше, вже у підлітковому віці [1, с. 140].

Сформованість звичок моральної поведінки є, безумовно, важливим підґрунтям для засвоєння дітьми системи моральних якостей, які є важливим показником моральної вихованості.

Для молодших школярів найбільш вагомими є три групи моральних якостей. До першої групи належать властивості суб'єктивної моралі, які відповідають категоріям блага, добра, зла, справедливості. Другу групу якостей суб'єктивної моралі школяра складають ті, що пов'язані з категоріями смислу життя і щастя. Гідність, обов'язок, відповідальність, честь і совість належать до третьої групи моральних якостей.

Однією із головних складових моральної вихованості учнів є розвиток їх моральної свідомості, формування якої перебуває в органічній єдності із змістом моральних знань, переконань, почуттів, цінностей, якостей і залежить від глибини оволодіння ними.

Моральна свідомість визначається насамперед як духовна сторона моралі; людська свідомість в її спрямованості на осмислення і розв'язання моральних проблем, одна із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності людини.

Характеризуючи компоненти моральної свідомості, В.Сухомлинський зараховує до них

ідеали, норми, погляди, знання, переконання, почуття тощо.

Особливого значення набуває формування моральної свідомості в дітей молодшого шкільного віку, оскільки цей віковий період є сензитивним для її розвитку. В цьому віці дитині притаманна внутрішня готовність до засвоєння моральних вимог.

І.Бех зазначає, що процес формування моральної свідомості у молодшого школяра буде особливо складним і суперечливим за наявності розбіжностей між поглядами сім'ї та школи. Ось чому він радить враховувати ці моменти при налагодженні контактів між школою і сім'єю, інакше невпевненість вибору між оцінкою школи та сім'ї може сприяти формуванню конформістських якостей, соціальної безвідповідальності у дітей [1, с. 148].

Водночас, враховуючи особливості моральної свідомості учнів молодшого шкільного віку, особливо ті, які обумовлені обмеженістю морального досвіду, потрібно спеціально формувати у дітей прийоми аналізу, синтезу, порівняння і узагальнення моральних явищ. Для цього, крім аналізу природних моральних ситуацій, які виникають у спілкуванні з дорослими та однолітками, необхідно здійснювати цілеспрямовану виховну роботу. При цьому важливими є такі форми роботи, як колективне читання і обговорення оповідань з моральним змістом, створення на уроках та заняттях спеціальних проблемних ситуацій, які б навчили дітей аналізувати поведінку і почуття героїв, порівнювати моральну ситуацію в літературному творі з аналогічними життєвими ситуаціями.

Важливою складовою моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку є утвердження істин, норм, правил моральної культури у повсякденному житті.

Моральна культура – це засвоєння особистістю моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства на рівні власних переконань,

дотримання їх як звичних форм особистої поведінки.

Структуру моральної культури особистості складають знання, почуття, відношення, поведінка, світогляд. Тому змістом виховної діяльності педагога по становленню моральної культури учнів є формування у них системи моральних знань, почуттів, ставлень, поведінки.

Формування моральної культури школярів здійснюється у різноманітних видах діяльності: навчальній, трудовій, громадській, особливо в таких її видах, де учні усвідомлюють необхідність надання допомоги слабшим, молодшим, хворим, а також старшим людям.

Отже, ми з'ясували, що структурними компонентами моральної вихованості молодших школярів є моральні знання, моральні переконання, моральні почуття, моральні цінності, моральна спрямованість поведінки, моральні звички, моральні якості, моральна свідомість та моральна культура. Всі вони, безперечно, взаємопов'язані, оскільки, наприклад, моральні переконання формуються лише на основі засвоєних моральних знань, а моральні почуття є головною умовою для становлення моральної свідомості у дітей.

Необхідною умовою формування моральної вихованості є врахування вікових та індивідуальних особливостей їх розвитку, при цьому слід наголосити на важливості особистісно-орієнтованого та системного підходу, коли в центрі виховного процесу знаходяться інтереси дитини, її потреби та можливості.

У молодшому шкільному віці починає формуватися ядро, база моральної поведінки, моральних почуттів і моральних переконань, що дають дитині змогу орієнтуватися й усвідомлювати правильність свого переконання, заснованого на почутті.

Перспективним на часі вважаємо вивчення досвіду роботи вихователів та вчителів з питань морального виховання школярів.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Вікова та педагогічна психологія / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Грибоедова Т.П. Нравственное развитие личности школьника: подходы к диагностике. – Новокузнецк: ИПК, 2001. – 64 с.
4. Иванова Г.П. Освоение нравственных ценностей учащимися общеобразовательных школ в современных условиях. – М.: Социум, 2001. – 160 с.
5. Критерії моральної вихованості молодших школярів: Книга для вчителя / За ред. І.Д.Бега, С.Д.Максименка. – К.: Рад. школа, 1989. – 96 с.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МОУ. – 1996. – № 13. – С. 2-5.
7. Матвієнко О.В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. – К.: Стило, 1999. – 152 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта. – 2001. – 11-18 липня. – С. 2-6.
9. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: Навч. посібник / В.К.Демиденко, В.П.Перепелиця, О.О.Худяков; За заг. ред. В.К.Демиденка; Міністерство освіти України. – К., 1996. – 204 с.
10. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академія, 2002. – 528 с.